

DR. ÁRVA LÁSZLÓ

Civilizációk a földrajz fogságában¹

Az angolszász politológusok, közgazdászok és geográfusok általában alaposan elemzik a társadalmi folyamatokat meghatározó természeti jelenségeket. William Stanley Jevons, a század nagy angol közgazdásza már a 19. század végén a napfolttevékenységekből próbálta levezetni és megérteni a gazdasági válságok kialakulását, és bár a napfoltok és a gazdasági válságok közti közvetlen kapcsolat tudományos igazolása a mai napig várat magára, de a természeti folyamatok és a társadalmi, vagyis a politikai, a demográfiai és a gazdasági átalakulások közti kapcsolatok elemzése fontos helyet tölt be az angolszász kutatásokban. Közülük kiemelkedik az amerikai Jared Diamond, aki az elsőként elemezte a társadalmi jelenségek földrajzi okait.

Jared Diamond evolúcióbíológus, biogeográfus, illetve az élettan professzora a Kaliforniai Egyetemen (UCLA). Egyébként joggal tartják a világ egyik legjobb természettudományos ismeretterjesztő írójának. Arra kérdésre kereste a választ, hogy miért az európaiak gyarmatosították a világ többi részét, és miért nem például az ausztrál bennszülöttek. A választ a kontinensek földrajzi struktúrájában találta meg, nevezetesen abban, hogy Európában – ellentétben Kínával – az erősen tagolt terület nem tette lehetővé egyetlen nagy politikai egység kialakulását. Tehát itt mindig volt lehetőség gazdasági és társadalmi innovációra, egyetlen ostoba diktátor sem volt képes földrésznyi méretekben betiltani az újításokat, mint például a tengeri hajózást, amire korábban Kínában sor került. Ezen túl az innovációk szempontjából Diamond előnyösnek tartotta a kontinensek észak–déli elhelyezkedésével szemben a kelet–nyugat irányú fekvést, mivel az lehetővé tette a háziállatok és a házasított növények széles körű földrajzi elterjedését. Ellentétben az észak–déli irányú földrészekkel, az eltérő éghajlati körülményekhez való alkalmazkodás érdekében nem kellett az állatokat és a növényeket „átalakítani”. Ez jelentős előnyöket adott

¹ Tim Marshall: *A földrajz fogságában. Tíz térkép, amelyek mindent elmondanak arról, amit tudni akartál a globális politikai folyamatokról.* Budapest, Park Kiadó, 2019.

Euráziának az inkább észak–déli fekvésű amerikai kontinenssel vagy a hasonló tájolású Afrikával szemben.

Tim Marshall bevallotta Jared Diamond tanítványának tekinti magát, az ő gondolatmenetét folytatta új, korszerűsített és átírt könyvében, amely *A földrajz fogságában* címet viseli. Munkája megérdemelten lett a *New York Times* bestsellere, vagyis a legnépszerűbb amerikai könyv.

Tim Marshall tíz földrajzi egységet elemez részletesebben: Oroszországot, Kínát, az Egyesült Államokat, Nyugat-Európát, Afrikát, a Közel-Keletet, Indiát és Pakisztánt, Koreát és Japánt, Latin-Amerikát, valamint az Északi-sarkvidéket. Nekem az Afrikáról és Latin-Amerikáról adott elemzése tetszett a legjobban, de lehet, hogy csupán személyes érdeklődési területeimmel függ össze. Afrikát elemezve a szerző így indít: „Afrika partvidéke? Hatalmas, fövényes, sütkérezésre való partok, igazán gyönyörű, csodaszép strandok, de a természetes kikötőhelyek rettenetesek. Afrika folyói? Csodálatosak, de többségük teljességgel használhatatlan bármiféle szállításra, minthogy pár tucat kilométerenként követik egymást a vízesések. És ez csak két tétel a kedvezőtlen körülmények és hátrányos adottságok hosszú felsorolásában, ami azt magyarázza, hogy Afrika miért is nem olyan sikeres sem technológiai, sem politikai téren, mint Nyugat-Európa vagy Észak-Amerika.” (147. oldal.)

Tim Marshall szerint a Földnek számos földrajzilag szerencsétlen vidéke van, de Afrika mindenén túltesz, és ez annak ellenére van így, hogy mintegy 200 000 éve innen indult el hódító útjára a *homo sapiens*, a mai modern ember őse. Majd utal nagy tanítómesterére, aki korábban azt írta Afrikáról, hogy az ottani természeti feltételek az ellenkezőjét jelentik annak, amit az ember egy elsőnek nekiiramodott versenyző esetében elvárna, de hozzáteszi, hogy az emberiség bölcsőjét minden más területtől elválasztja a Szahara és az Atlanti-óceán. Afrika Szaharától délre elterülő területei elszigetelve fejlődtek Euráziától, ahol az eszmék és a technológiai újítások szabadon áramlottak keletről nyugatra és vissza, de sohasem észak–dél irányban. Az ilyen, észak–dél irányú innovációterjedésekre az alapvetően mezőgazdasági korszakokban aligha volt lehetőség.

Tovább rontotta a helyzetet, hogy Afrikában nem voltak olyan jól termeszthető növények, mint amilyenek a gabonafélék az „arany félhold” (vagyis a Közel-Kelet) esetében, ahol a mai gabonafélék őseit már pár ezer éve elkezdték nemesíteni, vagy mint például Kínában, ahol a rizstermesztés eredete található, illetve Amerikában, ahol a kukorica játszott hason-

ló szerepet. Ugyanez elmondható a háziállatokról is. Afrikában nem voltak könnyen háziasítható vadállatok. Az orrszarvúak, gazellák, zsiráfok, oroszlánok nem alkalmasak háziasításra.

A szerző éles szemmel mutat rá, hogy a gyarmatosítás kora sem segített Afrikának kilépni a földrajzi keretek szorításából. A gyarmatosító hatalmak nagyon önkényesen húzták meg az egyes „országok” (valójában csak gyarmatok) határait, azonos nyelvet beszélő embereket választva el egymástól. Másrészt olyan, egymással hagyományosan rossz viszonyban levő, eltérő nyelveket beszélő és különböző vallásokat követő embereket tereltek egy országba, akik képtelenek voltak hosszabb ideig békében élni egymással. Majd azzal zárja az e földrészre vonatkozó, igen érdekes és részletes elemzését, hogy „Afrikának a múltban nem volt választása: földrajzi adottságai alakították történelmét. Majd jöttek az európaiak, és ők húzták meg az érvényes országhatárok túlnyomó többségét. Ma a robbanásszerűen növekvő népesség és a fejlődő nagyvárosok korában [...] nemigen van más választása, mint hogy elfogadja a modern, globalizált világot, amelyhez oly sok szállal kapcsolódik. Ebben minden eddig részletezett nehézség ellenére máris óriási előrehaladásra tett szert.” (173. oldal) A hatvanas évek óta folyamatosan jósolják, hogy Afrika küszöbén áll nagy győzelmet aratni saját történelme és természeti adottságai fölött. Talán igazuk lehet e jóslatoknak, hiszen a kontinens szubszaharai részén mintegy 1,1 milliárd ember él, és számuk 2050-re akár meg is duplázódhat. Ha nem sikerül Afrikának elindulnia a fenntartható fejlődés útján, akkor az emberiséget nagy baj érheti.

A Latin-Amerikáról szóló elemzésében a szerző megállapította, hogy a térség gazdasági és társadalmi sikereinek fő akadályát az irrdatlan magas, gyakorlatilag járhatatlan hegységek képezik, amelyek kisebb, egymáshoz szervesen nem kapcsolódó területekre szabdalják a kontinenst. Ezért nem meglepő, hogy a társadalmi és gazdasági kapcsolatok nem Latin-Amerika egyes részei közt, hanem a latin-amerikai gyarmatok és az anyaországok (elősorban Spanyolország és Portugália) közt alakultak ki. Így aztán Latin-Amerika sokkal kevésbé vált egységes térséggé, mint a földrajzilag lényegesen kedvezőbb adottságokkal rendelkező Észak-Amerika. Mindez végső soron összefügghet azzal, hogy Latin-Amerika mind a mai napig képtelen volt eredményes térségi gazdasági együttműködések kialakítani.

Tim Marshall minden egyes térség elemzése előtt egy-egy találó idézetet említ, mintegy megelőlegezve az elemzés főbb megállapításait. Latin Amerika esetében az 1973-ban meggyilkolt Nobel-díjas chilei költő, Pablo Neruda szavait idézi: „Szívesen nevezzük magunkat »a remény kontinensének« [...] ez a remény olyan, mint a mennyország ígérete, mint egy váltó, amelynek kifizetését állandóan halasztják.” Noha már 1970 óta folyamatosan terveznek egy latin-amerikai közös piacot, mind a mai napig nem jött létre. És ennek feltehetően a legfőbb oka a dél-amerikai földrész földrajzi viszonyaiban rejlik...

Ezek szerint az „örök” földrajzi szabályok tartósan határozzák meg napjaink társadalmi, gazdasági és politikai viszonyait? Tim Marshall könyve előszavában árnyalja ezt a képet, szerinte: „A légierő [...] megváltoztatta ezeket a szabályokat, ahogy más módon az internet is. De a földrajz és annak ismerete, hogy miként alakultak ki és maradtak fenn a nemzetek az adott földrajzi körülmények közt, továbbra is kulcsfontosságú, ha meg akarjuk érteni a világ jelenét és jövőjét [...] Az Egyesült Államok [...] az utolsó talpon maradt világhatalom technológiai fölénye és hatalmas katonai ereje legfeljebb enyhítheti a természet vagy Isten által lefektetett szabályokat”.